

חטא מרים ועונשה

לאור הסוגיא במסכת ערכין

הרב איתן שנדרופי - ר"מ בישיבת "מרכז הרב"

לעילוי נשמת הקדוש הרב אליהו שלמה רענן שהיה מיוחד בשמירת לשונו ונרצח ביד בן עוולה.

בפרשת בהעלותך¹ מספרת התורה שמרים דיברה במשה רבנו ונענשה בצרעת. בעקבות זאת חוזרת התורה ומזהירה בפרשת כי-תצא²: "השמר בנגע הצרעת... זכור את אשר עשה ד' אלקיך למרים...". ופירש רש"י שם: "אם באת להיזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לשון הרע. זכור העשוי למרים שדיברה באחיה ולקתה בנגעים". וכן אמרו חז"ל במדרשים רבים שצרעת באה על לה"ר והוכיחו דבריהם מצרעתה של מרים³.

מדוע לא הוכיחה הגמרא שנגעים באים על לה"ר ממרים

בגמרא במסכת ערכין⁴ אמר [ר' יוחנן משום] ר' יוסי בן זמרא: "כל המספר לשון הרע נגעים באים עליו". אך הוא לא הוכיח את דבריו מצרעתה של מרים, אלא: "שנאמר: 'מלשני בסתר רעהו אותו אצמית'⁵, וכתוב התם 'לצמיתות'⁶ ומתרגמינן 'לחלוטין', ותנן 'אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט אלא פריעה ופרימה'". בהמשך הסוגיא⁷ הוכיח גם ר' שמואל בר נחמני [בשם ר' יונתן] שצרעת באה על לה"ר

1. במדבר יב, א-טז

2. דברים כד, ח-ט

3. ת"כ מצורע פרשתא ה. ספרי דברים רעה. אבות דר' נתן ט, ב. ויקר"ר טז, א, יז, ג. במדב"ר ז, ה. דבר"ד ו, ח-ט-י. תנחומא צו יג. תנחומא מצורע ד. זהר בלק דף רז. וע"ע ברש"י שמות ד, ו

4. דף טז ע"ב

5. תהלים קא, ה

6. ויקרא כה, כג

7. ערכין טז ע"א

מאותו פסוק בתהלים ולא ממעשה מרים. נשאלת השאלה: מדוע הוכיחו ר' יוסי בן זמרא ור' שמואל בר נחמני את דבריהם מכח דרשה שאינה פשוטה כלל ועיקר, המסתמכת על פסוק בתהלים, תרגום של פסוק אחר – בתורה – ולשון תרגום במשנה ולא הוכיחו את דבריהם בפשטות מהמסופר בתורה על צרעתה של מרים וכפי שהתורה עצמה הוכיחה בפרשת כי תצא! שאלה זו שאלו כבר דבותינו הראשונים וזו לשון ה"שיטה מקובצת":⁸ "הקשה הר"ר אלחנן: למה ליה לאתויי האי קרא דאינו מפורש בהדיא ולא מייתי האי קרא – זכור את אשר עשה ד' אלקיך למרים' ודרשינן בספרי: 'אם באת להיזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לשון הרע, זכור הנעשה במרים שדיברה באחיה'⁹ ומדסמכיה לקרא ד' השמר בנגע הצרעת' הוא דדריש הכי".

1. תירוץ ר' אלחנן – ניתן לדחות את ההוכחה ממרים מעונש המרגלים.

תירוץ ר' אלחנן: "וי"ל דליכא למילף כולי האי, דמצינו מרגלים שלא לקו בצרעת, אלמא דשאר מיני עונשין יש בלשון הרע. אבל קרא ד'אותו אצמית' משמע דזהו עונשו". דברי ר' אלחנן קשים ביותר שכן אם ממעשה המרגלים מוכח שיש עוד עונשים על לה"ר א"כ כיצד הוכיחו מהפסוק בתהלים שעונשו של לה"ר הוא דוקא צרעת? והרי המרגלים נענשו בעונש אחר!

וכבר כתב ה"מעשה חושב"¹⁰:

"איני מבין תירוצו. דאם בהא דמרגלים שלא לקו בצרעת תהא סתירה על הלימוד ממרים – תהא נמי סתירה על הלימוד מדכתיב 'מלשני בסתר רעהו אותו אצמית', דהא חזינן דמרגלים לא כן היה!

אלא דבאמת לא תקשי ממרגלים, דקים להו בדרבה מינה – במיתה במגפה!"¹¹ נראה לתרץ את דברי ר' אלחנן שהגמרא לא הביאה ראיה ממרים בגלל שאפשר היה לדחות ולומר שעונשה של מרים היה חדיג ואין ללמוד ממנו שכל או רוב המדברים לה"ר נענשים בצרעת, שהרי במקום אחר בתורה עצמה – במרגלים – מצאנו עונש אחר למי שסיפר לה"ר.¹² אבל מהפסוק בתהלים מוכח שצרעת היא העונש המגיע בדרך כלל למי שמספר לה"ר וממילא יוצא שעונשם של המרגלים היה חריג.¹³

8. הנדפס על גליון הגמרא בערכין דף טז ע"א. [וכאן מועתק מה"שיטה מקובצת" שנדפס מחדש בהוצאת "כנסת ראשונים" (בני ברק תשל"ז) עם תקונים]

9. בספרי לפנינו ליתא לשון זו, אבל זו לשונו של רש"י שם והובאה לעיל

10. על מסכת ערכין דף טז ע"א לג"מ משה בצלאל לוריא (בעהמח"ס "נהור שרגא" על מסכת יבמות ועוד ספרים), ורשא תרנ"ה

11. במדבר יד, לז. ומצודע חשוב כמת (נדרים סד, ע"ב) והם מתו ממש

12. ור' אלחנן הבין שאע"פ שהמרגלים נענשו בעונש חמור יותר אפשר להענש גם בעונש קל יותר ועיין בהערה הבאה

13. אפשר שהמרגלים נענשו בחומרה כה רבה בגלל מעלתה של א"י. אבל מהגמרא במסכת ערכין (דף טו

אבל עדיין יש לשאול שהרי התורה כן הביאה ראיה ממרים בפרשת כי-תצא, כמו שכתב ר' אלחנן בשאלתו וא"כ למדתנו התורה שאין לדחות את הראיה ממרים!
 וי"ל שגם בפרשת כי תצא לא נאמר שממרים יש הוכחה שכל המספר לה"ר נענש בצרעת (או שרוב המספרים לה"ר נענשים בצרעת), אלא נאמר רק שאפשר שהמדבר לה"ר יענש בצרעת ולכן "אם באת להיזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לה"ר"14 - אף פעם, שהרי יש מקרים שבהם נענשים בצרעת - "זכור העשוי למרים שדיברה באחיה ולקתה בנגעים" ואילו הגמרא רצתה להוכיח שכל המספר לה"ר נענש בצרעת (או שרוב המספרים לה"ר נענשים בצרעת) ולכן הביאה את הפסוק מתהלים: "מלשני בסתר רעהו- אותו אצמית".

2. תירוץ ה"שאלת שלום" - ניתן לדחות שמרים נענשה בגלל שדיברה במשה.

ה"שאלת שלום" על השאלות15 תירץ באופן אחר שאלה זו: "ואולי לא רצה לאתווי ראיה מהכא (ממרים) דיש לדחות דשאני משה דרב גובריה - עיין ע"ז ת. - ולא ילפינן מיניה בהוצאת שם רע על שאר בני אדם. הילכך עדיפא ליה לאתווי קרא דתהלים ואיירי בכל בני אדם"16.

על פי דרכו של ה"שאלת שלום" נראה לתרץ באופן דומה שאפשר היה לדחות ולומר

ע"א) לא משמע כך. שכן אמרו שם "ומה המוציא שם רע על עצים ואבנים כך, המוציא שם רע על חברו על אחת כמה וכמה" (ועי"ש בפירוש "מעשה חושב"). עונשם מתבאר עפ"י הנאמר במסקנת הגמרא ומובא בסמוך שאהנו מעשיהם (וכיון שיותר מהרגיל לכן מתו)

14. לשון רש"י בפרשת כי תצא כד, ט

15. "שאלת שלום" לר' ישעיה פיק ברלין (מבעלי מסורת הש"ס) לשאלות פרשת מצורע שאלתא פח

אות קד במהדורה שעם פירוש "העמק שאלה" לנצי"ב (ובמהדורות האחרות הוא באות צג)

16. כעין זה כתב גם בדרשות "אגודת אזור" לר' משה זאב בר"י אליעזר יעבץ, ביאליסטוק תקפ"ד יש

להקשות על תירוץ זה האומר שחטא מרים חמור מלה"ר רגיל ממה שאמרו בספרי כי תצא (רע"ה):

"והרי דברים ק"ו: ומה מרים שלא דברה אלא שלא בפניו של משה, ולהנייתו של משה, ולשבחו של

מקום, ולבנינו של עולם כך נענשה - כל המדבר בגנותו של חברו ברבים על אחת כמה וכמה" בדומה

לכך אמרו גם בספרי דברים פסקא א' והרמב"ם בסוף הלכות טומאת צרעת והרמב"ן בפירושו

לדברים כד, ט שחטא מרים היה קל יותר מלה"ר רגיל ואילו לתירוץ זה חטא מרים היה חמור יותר

וכיצד עשו ממנו ק"ו? תירץ אחי הרב יגאל שה"שאלת שלום" כתב שהגמרא שרצתה להוכיח שעל כל

לה"ר יש צרעת לא יכלה להוכיח ממרים בגלל שיש בה צד חמור - מעלת משה רבנו - ואפשר

שחומרא זו גרמה לצרעתה. אך לעומת זאת הספרי והראשונים שבעקבותיו שלא באו ללמוד דין מכח

הק"ו, אלא להדגיש חומרתו של דין ידוע, מספיק להם שמצאו קולא במקרה של מרים לעומת מקרים

אחרים כדי להזהיר שלא לעבור על הדין הידוע. ואע"פ שיש גם חומרא במעשה מרים מי ערב לחוטא

שדווקא אותה חומרא היא שגרמה לצרעתה של מרים והוא - החוטא - לא יענש? אולי לא אותה

חומרא גרמה! כל עוד שאין החוטא בטוח שאותה חומרא גרמה לצרעתה של מרים עליו להזהר!

(ועיין לקמן בהערה 33)

שמרים נענשה בצרעת [לא בגלל שדברה על משה אלא] בגלל מעלתה היא – שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה¹⁷ ולכן לא רצו להביא ממנה ראייה.

אבל קשה על שני התירוצים הללו שהרי התורה בפרשת כי תצא כן הביאה ראייה שמרים ולמדתנו בזאת שהדחיות הללו אינן נכונות!

לכאורה ניתן לתרץ גם כאן כמו שתירצנו את ר' אלחנן שהתורה לא אמרה שכל המספר לה"ר נענש בצרעת, אלא רק שאפשר שהוא יענש בצרעת כמו שנענשה מרים. אבל נראה שקשה לומר כך בדעת ה"שאלת שלום" שהרי כתב "שאני משה דרב גובריה" דהיינו רק מי שמדבר על משה נענש בצרעת ומהתורה נראה שהיא מזהירה באפן כללי "אם באת להזהר שלא תלקה בצרעת אל תספר לה"ר" ולא משמע שרק המדבר על משה רבנו נענש בצרעת!

אולי ניתן לומר שה"שאלת שלום" באמרו "שאני משה" לא התכוון רק למשה אלא לכל גדול בדורו¹⁸ ולכן הזהירה התורה באופן כללי ואילו הגמרא רצתה להדגיש שגם המספר על אדם פשוט לוקה בצרעת¹⁹.

עוד אפשר לומר שה"שאלת שלום" שלא הקשה מהפסוקים בפרשת כי-תצא אלא רק מהפסוקים בפרשת בהעלותך למד את הפסוקים בפרשת כי-תצא לא כמו רש"י והספרי, אלא כמו שביארוהו הרשב"ם ודעת זקנים מבעלי התוס' שם, שהפסוק לא בא לומר שלא לדבר לה"ר, אלא שלא להימנע מלשלח אל מחוץ למחנה את המצורע כשם ששילחו את מרים אל מחוץ למחנה, (עיין שם בפירושים), ולכן לא קשה מהפסוקים בפרשת כי-תצא. אמנם תירוץ זה אינו מרווח כי לפיו יוצא שהגמרא אינה מבארת את הפסוק כמו הספרי^{20,21}. לתירוץ שאמרנו ע"פ דרכו של ה"שאלת שלום" שמרים נענשה בצרעת למעלתה בגלל

17. ב"ק דף נ ע"א ויבמות דף קא ע"ב ושם כתוב "סביביר" אבל ב"תורת חיים" בב"ק שם איתא "צדיקיו" (וב"מסילת ישרים" פ"ד איתא "חסידיו" ומהדוגמאות המובאות שם נראה שהצדיק נענש בעונש חמור יותר מהאדם הרגיל וכן נראה גם מה"תורת חיים" בב"ק שם ומה"ערוך לנר" ביבמות שם, ולא רק שהצדיק נענש מהר יותר כפי שכתב ה"תולדות אדם" לספרי דברים פ"ק א' אות ז)

18. "ירובעל בדורו כמשה בדורו, ב"דן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ר"ה כ"ה ע"ב). ורש"י הביא גמרא זו לא רק לגבי גדול הדור אלא גם לגבי בי"ד של שלושה. (דברים יט, יז – הערת אחי הרב יגאל). ועיין בדבר"ר ו, ט: "שכל מי שמגיס את לבו לדבר בגדול ממנו גורם לעצמו שיקרבו בו הנגעים. ואם אין אתה מאמין הרי מרים הצדקת סימן לכל בעלי לשון הרע"

19. ועיין בלשון הרמב"ם בסוף הלכות טומאת צרעת

20. ועיין בדרשות "אגודת אזור" הנ"ל בהערה 16 שכתב שתירוץ זה אינו מתאים לרש"י בפר' כי תצא. ובן אחי תירץ שאפשר שהגמרא אינה חולקת על הספרי אלא שחששה גם להסבר שנאמר על ידי רשב"ם ודעת זקנים מבעלי התוס' ולכן לא הביאה ראייה מהפסוק בפרשת כי-תצא

21. אבל בדעת ר' אלחנן שהקשה מהפסוקים בפרשת כי תצא ומהספרי שם וגם בתירוץ לא כתב שיש להסביר אחרת את הפסוקים שם נראה שאין לתרץ כך

שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה ניתן להסביר את הפסוקים בפרשת כי-תצא שהם מזהירים באופן כללי אע"פ שמרים נענשה בצרעת רק למעלתה, כיון שאין האדם יודע את מדרגתו "ואין שוקלין אלא בדעתו של א-ל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכויות כנגד העוונות".²²

3. תירוץ האחרונים - מרים היתה "רק" מצורע מוסגר.

כתבו ה"פורת יוסף" וה"מראה כהן":²³

"הא דהוצרכו ללמוד בש"ס דנגעים באים על לשה"ר מקרא דדברי קבלה דכתיב 'מלשני בסתר רעהו אותו אצמית' י"ל דאי מסמוכין וממרים אפשר דלא הוה ידעין רק דעונשו של בעל לשה"ר במצורע מוסגר לבד, כמו במרים דכתיב²⁴ 'ותסגר מרים', ומקרא ד'אותו אצמית' הרי ילפינן דעונשו גם במוחלט כדיליף שם" (כעין זה כתבו גם אחרונים נוספים).²⁵ לפי תירוצם מובן מדוע התורה הוכיחה ממרים - שכן ממרים ישנה הוכחה טובה לכך שהמספר לה"ר נענש בצרעת, אבל חז"ל רצו ללמדנו שלפעמים עונש המספר לה"ר חמור מעונשה של מרים ולכן הביאו ראיה דוקא מהפסוק בתהלים כיון שרק ממנו למדים שעונש המספר לה"ר הוא להיות מצורע מחלט²⁶.

4. תירוץ הנצי"ב - מרים אינה מהווה דוגמא טובה לפי מסקנת הגמרא.

בהמשך הסוגיא הקשתה הגמרא על דברי ר' שמואל בר נחמני שאמר שנגעים באים על לשה"ר ממימרא שבה נאמר שמעילו של הכהן הגדול מכפר על לה"ר ותירצה:
 "לא קשיא הא דאהנו מעשיו, הא דלא אהנו מעשיו: אי אהנו מעשיו - אתו נגעים עליה, אי לא אהנו מעשיו - מעיל מכפר".
 ופירש רש"י: "אהנו מעשיו - שנתקוטטו על ידו". לפי"ז ניתן לתרץ באופן אחר מדוע לא הוכיחה הגמרא שנגעים באים על לה"ר ממרים. שכן לפי מסקנת הסוגיא עולה שרק

22. לשון הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ג סוף ה"ב

23. בהסכמתם לספר "שמירת הלשון"

24. במדבר יב, טו

25. הרמ"ז מביאליסטוק ב"אגודת אזוב" (הנ"ל בהערה 16) ו"מעשה חושב" על מסכת ערכין דף טו ע"ב (הנ"ל בהערה 10)

26. לפי"ז יש לשאול: מדוע מרים לא נענשה להיות מצורעת. מוחלטת אלא "רק" מוסגרת? עיין בספר "שמירת הלשון" ח"ב פ"ח ופ"כ שתירץ שתפילתו של משה הועילה לה. ועיין עוד בסמוך שלפי מסקנת הגמרא הקושיא מתהפכת (ודברי "שמירת הלשון" הם למסקנת הגמרא ולפי תירוצו ע"ש). עוד אפשר לשאול מדוע התורה הביאה ראיה ממרים שנענשה בעונש "קל"? וי"ל שהתורה רצתה לצייר ציור מוחשי עיין לקמן פ"ב סוף סעיף 1

על לה"ר כזו שנתקוטטו על ידו באים נגעים. וכיון שבמקרה של מרים לא נתקוטטו על ידה – אדרבה התורה הדגישה "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה"²⁷ וביאר הרמב"ן "כי הוא לא יענה על ריב לעולם אף אם ידע" – הרי אין מקרה זה מהווה ראיה לדברי ר' יוסי בן זמרא ור' שמואל בר נחמני ולכן הם לא הביאו ממנו ראיה! וכן כתב הנצי"ב²⁸:

"יש לומר הטעם שלא הביא קרא דמרים משום דבלא אהנו מעשיו אינו נענש בצרעת כמבואר להלן... וא"כ אין ראיה מהאי קרא כל כך".
מדוע התורה כן הביאה ראיה ממרים יבואר בהמשך.

מדוע נצטרעה מרים לפי מסקנת הגמרא

לפי מסקנת הסוגיא שרק כשאהנו מעשיו – נתקוטטו על ידו – נענשים בצרעת, קשה: מדוע נענשה מרים בצרעת? והרי לא נתקוטטו על ידה!²⁹

1. תירוץ "שמירת הלשון" – מרים נענשה בגלל שדיברה במשה.
לפי מה שכתב ה"שאלת שלום" על הקושיא הראשונה – מדוע לא הוכיחה הגמרא שנגעים באים על לה"ר ממרים – בגלל ש"שאני משה דרב גובריה", יש לישיב גם שאלה זו. שכן אע"פ שבדרך כלל נגעים באים רק כשנתקוטטו על ידו, "שאני משה דרב גובריה" ונגעים באו על מי שדיבר עליו לה"ר אע"פ שלא נתקוטטו על ידו!
וכן כתב ב"שמירת הלשון"³⁰: "שמרים נענשה בצרעת בעבור שדיברה שלא כהוגן על משה רבנו ע"ה... שהלה"ר שהוא על אדון הנביאים³¹ חמור טפי ולא מתכפר... כי אם בנגעים"^{32, 33}.

27. במדבר יב, ג

28. בביאורו "העמק שאלה" על השאלות שאילתא פח אות כז

29. שאלה זו שאלו ה"שאלת שלום" (הנ"ל הערה 15) אות קה והנצי"ב ב"העמק שאלה" (הנ"ל בהערה

28) וה"אגודת אזוב" (הנ"ל בהערה 16) ועוד ספרים המובאים לקמן

30. ח"ב ספ"כ (וכ"כ רמ"ז מביאליסטוק הנ"ל הערה 16)

31. מכאן נראה שמרים נענשה דוקא בגלל שדברה במשה רבנו אדון הנביאים ולא כמו שתירצנו לעיל

בפ"א סעיף 2 את ה"שאלת שלום" שהוא הדין לכל גדול בדורו. אבל עיין בסמוך ש"שמירת הלשון"

הביא ראיה לדבריו גם ממה שדיברו באהרן ואם כן אפשר שהוא הדין לכל גדול בדורו וכמו שכתבנו

שם בהערה 18 מהגמרא במסכת ר"ה ורש"י על התורה והמדרש בדבר"ר ו, ט. ועיין גם בדברי ה"עלי

באר" (הרב שלמה רוזנר, ירושלים תשנ"ח) על ה"חפץ חיים" הלכות איסורי רכילות כלל א סעיף א

32. עי"ש בתחלת הפרק שמוכח שזו הקושיא שעליה בא לענות בדבריו המובאים בסוף הפרק (ועי"ש

בדבריו שסיכם את היוצא מהסוגיא לגבי כפרת המעיל והקטורת ובגוף המאמר לא הבאתים בגלל

שהנצי"ב המובא לקמן סעיף 3 דיבר על המעיל ולא על הקטורת ולא רציתי שהקורא יתבלבל בדברים)

33. ועיין לעיל בהערה 16 וכאן השאלה קשה יותר שכן למסקנת הגמרא אין עונש צרעת במקרה שלא

והוסיף "שמירת הלשון" שיש ראייה לתירוץ זה מהמסופר בפרשת קרח שבנ"י שאמרו למשה ולאהרן³⁴ "אתם המתם את עם ד'" נענשו במיתה³⁵ ושאל "שמירת הלשון" שבגמרא נאמר שעל לה"ר נענשים בצרעת ומדוע בני" נענשו כאן במיתה? ותירץ שבגלל שהם דיברו על משה ועל אהרן קדושי ד' נענשו בצורה חמורה יותר.^{36, 37}

ניתן לתרץ תירוץ נוסף שמרים נענשה בגלל שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה ולכן אע"פ שבדרך כלל נגעים באים רק כשנתקוטטו על ידו, מכל מקום מרים לגודל מעלתה נענשה אע"פ שלא נתקוטטו על ידה.

לפי תירוצים אלו למסקנת הגמרא מובן יותר מדוע הביאה התורה ראייה ממרים שהמספר לה"ר נענש בצרעת, שכן במקרים רבים ישנו עונש צרעת למספר לה"ר - בכל מקרה שאהנו מעשיו! ואע"פ שמרים עצמה לא אהנו מעשיה ועונשה נובע מסיבות אחרות, מכל מקום התורה רצתה לצייר ציור חי ומוחשי של אדם שסיפר לשה"ר ונענש בצרעת כדי לקבוע בנו יותר את חומרת חטא לשה"ר וכמו שאמרו חז"ל³⁸ שהדוגמא המוחשית מזרזת את האדם להיזהר יותר מאשר האזהרה הכללית שלא מתלווה אליה דוגמא מוחשית³⁹.

אהנו מעשיו מלבד המקרה של מרים וכיצד למד הספרי ק"ו ממרים?

וי"ל שהספרי כתב בק"ו "והמדבר בגנותו של חברו ברבים על אחת כמה וכמה" ומקרה כזה של "המדבר בגנותו ברבים" קרוב לודאי שיגיע לידי אהנו מעשיו. (אע"פ שבגמרא שם נאמר שיש פרהסיא שלא אהנו מעשיו - קרוב לודאי שיגיע לאהנו מעשיו).

(וע"ע בשער התבונה פי"ב שם כתב "שמירת הלשון" כעין הק"ו של הספרי בדברים פסקא א למרות שבח"ב פ"כ המצוטט בגוף המאמר כתב שמרים נענשה למעלת משה רבנו)

34. במדבר יז, ו

35. שם י-טו

36. יש להעיר שב"שמירת הלשון" הוסיף שבגלל שאמרו למשה ולאהרן "אתם המתם את עם ה'" "א"כ לדבריהם נתחייבו מיתה בידי שמים ח"ו ועל כן נגזר על המדברים שימותו במגפה שהוא חמור הרבה מעונש נגעים" ולפי"ז לא בגלל מעלת משה ואהרן נענשו כך, אלא בגלל שלדבריהם נתחייבו ח"ו משה ואהרן מיתה ואם כן כיצד קישר "שמירת הלשון" בין אותו מעשה ומעשה מרים? וצריך לומר שכיון שאמרו כן על משה ואהרן נענשו כל כך ולא על עצם אמירה כזו כלפי אדם מישראל

37. ועיין לעיל פ"א סעיף 1 שהמרגלים גם כן נענשו במיתה ועיין מה שכתבתי שם בהערה 13

38. עיין ת"כ רש"י ר"פ אחרי מות ו"אמונות ודעות" לרס"ג מאמר שלישי סעיף ו' (עמ' קל במהדורת הרב קאפח)

39. יש להעיר שלפי האחרונים הנ"ל בפ"א סעיף 3 ניתן לכאורה לתרץ את הקושיא כיצד נענשה מרים בצרעת בלא שאהנו מעשיה - שאכן היא נענשה להיות "דק" מצורעת מוסגרת ולא מוחלטת ואילו באהנו מעשיו נענש המספר להיות מצורע מוחלט. אבל נראה שאי אפשר לתרץ כך שהרי בלא אהנו מעשיו אמרה הגמרא שאינו נענש בצרעת כלל, אלא מתכפר על ידי המעיל (ועיין לעיל בהערה 32 בסוגריום) ורק באהנו מעשיו נגעים באים עליו ואם כן על כורחנו צריך לומר שגם עונש מצורע מוסגר נגרם רק באהנו מעשיו, אלא שלא תמיד העונש הוא להיות מצורע מוסגר, אלא לפעמים העונש הוא להיות מצורע מוחלט, אבל שניהם רק באהנו מעשיו. ממילא אי אפשר לתרץ לפי דרכם בתירוץ

2. תירוץ ה"חפץ חיים" - מרים כן אהנו מעשיה.

כתב ה"חפץ חיים"⁴⁰: "הגאון ר' ישעיה פיק הקשה בביאורו על השאלות ("שאלת שלום"⁴¹) לפי תירוץ הגמרא הא דאהנו מעשיו וכו' אמאי נענשה מרים בצרעת? הרי לא היתה קטטה על ידה! וזה אינו, דלא בעינן קטטה רק ברכילות, ששם רצון הרוכל הוא כדי לעורר מדנים בין שניהם, מה שאין כן לענין לשון הרע - רצון המספר הוא שיועיל סיפורו לענין שיסכים חברו לדבריו וידבר גם הוא עליו... וא"כ במרים מצינו 'ותדבר מרים ואהרן במשה'... והועיל דיבורה בפני אהרן עד שגם אהרן התחיל לדבר כמותה... לכן נענשה"⁴². דברים אלו של ה"חפץ חיים" הינם מחודשים וחולקים על דברי הנצי"ב וה"שאלת שלום" ולפיו דברי רש"י שאמר "נתקוטטו על ידו" מתיחסים דווקא לרכילות ולא ללה"ר למרות שבסוגיא נאמר לה"ר.

יש לציין שבעל ה"חפץ חיים" עצמו, בספרו "שמירת הלשון" הנ"ל, (שיצא לאור לאחר ספר ה"חפץ חיים"⁴³) תירץ כאמור אחרת - שמרים נענשה אע"פ שלא אהנו מעשיה בגלל מעלת משה רבנו⁴⁴.

לפי ה"חפץ חיים" מובנת עוד יותר הוכחת התורה ממרים, שכן על כל לה"ר שהשומע הסכים ודיבר גם הוא, כבר מגיע עונש צרעת!

-
- הקושיא הראשונה את הקושיא הזו שהרי מרים לא אהנו מעשיה ולא היה לה להענש בצרעת כלל
40. הלכות לשון הרע כלל ג' ס"ז בבאר מים חיים ס"ק ו
41. עיין לעיל בהערה 29
42. כעין זה כתב גם רמ"ז מביאליסטוק בדרשות "אגודת אזור" (הנ"ל בהערה 16)
43. עיין בהקדמת ספר "שמירת הלשון" (תחילת ע' ו) שם קורא ה"חפץ חיים" לספר "שמירת הלשון" "חלק שלישי" ול"חפץ חיים" "חלק ראשון ושני" (דהיינו ח"א - הלכות לשון הרע. ח"ב - הלכות רכילות) [וע"ע בתאריכי ההסכמות לספרים "חפץ חיים" ו"שמירת הלשון" (ל"חפץ חיים" - תרל"ב - ג ול"שמירת הלשון - תרל"ו)]
44. יש להעיר עוד שתירוץ זה מתרץ רק את הקושיא השניה מדוע למסקנה נענשה מרים, אך אינו מתרץ את הקושיא הראשונה מדוע לא הוכיחה הגמ' ממרים שהרי לפי תירוץ זה גם היא אהנו מעשיה! לעומת זאת תירוץ "שמירת הלשון" שמרים נענשה בגלל מעלת משה רבנו מתרץ גם את הקושיא הראשונה בסוגיא מדוע הגמרא לא הוכיחה ממרים (כמו שכתב ה"שאלת שלום"). אמנם על הקושיא הראשונה יכול ה"חפץ חיים" לתרץ כמו כל אחד מארבעת התירוצים שנאמרו בפ"א סעיפים 1-2-3. [אך אינו יכול לאמץ את תירוץ הנצי"ב (פ"א סעיף 4) שהגמרא לא הוכיחה ממרים בגלל שמהמשך הסוגיא מוכח שרשב"נ דיבר רק באהנו מעשיו, שכן לפי ה"חפץ חיים" גם מרים אהנו מעשיה!]. ועיין עוד במה שהעירו ה"חלקת בנימין" (הרב בנימין כהן, ניו יורק תשנ"ג) ב"ביאורים" וה"שבילי חיים" (הרב משה קאופמן, בני ברק תשנ"ה) וה"עלי באר" (הרב שלמה רזנר, ירושלים תשנ"ח) על דברי ה"חפץ חיים" הללו

3. תירוץ הנצי"ב - עוונה של מרים נפקד מיד ולכן לא הספיק המעיל לכפר. הנצי"ב לא סבר את חילוקו של ה"חפץ חיים" בין לה"ר לרכילות והתקשה גם הוא מדוע נענשה מרים בצרעת אע"פ שלא אהנו מעשיה וזו לשונו: 45

"ולא תקשה א"כ מרים... אמאי לא כיפר המעיל" 46 - הא לא קשיא דשאני מרים שחרון אף ד' פקד עוונה תיכף שנאלה, עד שלא הספיק המעיל לכפר, שעדיין לא שימש אהרן מאז דיברו במשה עד שגער בהם ד' פתאום. אבל כל המדברים לה"ר נפקדים אחר זמן בעונש הראוי, ועד כה המעיל מכפר אם לא אהנו מעשיהם" 47.

בדברי הנצי"ב מונחת התבוננות חדשה בדברי הגמרא "אהנו מעשיו - אתו נגעים עליה, לא אהני מעשיו - מעיל מכפר": לא כמו שהבנו עד עתה שעל לה"ר שלא אהנו מעשיו אין כלל עונש צרעת, אלא גם על לה"ר שלא אהנו מעשיו ישנו עונש צרעת, אלא שבדרך כלל יש כח במעיל לכפר ואילו אצל מרים - למעלתה או למעלת משה רבנו - לא האריך ה' אפו עד שיבוא אהרן ויכפר במעיל ולכן נענשה בצרעת.

עפ"י דרכו של הנצי"ב - שבאופן עקרוני יש עונש צרעת על כל לה"ר אלא שבדרך כלל בלא אהנו מעשיו המעיל מכפר - תירץ אחי הרב יגאל שאפשר לומר שכאן לא כיפר מעילו של אהרן בגלל שאהרן עצמו גם כן היה שותף לחטא ואין קטגור נעשה סגור 48 ולכן מרים נענשה. 49

לפי הנצי"ב והתירוץ שנאמר עפ"י דרכו גם כן מובנת מאד הוכחת התורה ממרים, שכן על כל לה"ר יש באופן עקרוני עונש צרעת כמו אצל מרים [אלא שבתנאים מסוימים יש כפרה]!

45. ב"העמק שאלה" לשאלתא פח אות כט

46. עיין לעיל בסוף הערה 32 בסוגרים

47. כע"ז כתב גם ה"תולדות אדם" לספרי כי תצא סימן ער"ה ועי"ש שביאר שזו כונת הספרי באמרו "בדרך- בשעת טרופכם" - בשעת המסע כשאהרון לא עבד ולא היה כח במעילו לכפר (ועיין גם בפירושו לספרי בהעלותך סימן קה אות ד' עמ' קסג שדן על המעיל והקטורת - עיין לעיל בהערה 32 בסוגרים)

48. ר"ה דף כו ע"א וש"נ

49. יש להעיר על תירוץ הנצי"ב. והתירוץ שבעקבותיו מדברי הספרי זוטא בהעלותך יב, ט שם נאמר: "ואף אהרן היה ראוי לכך, לכך נאמר "בם", אלא שהיה לובש את המעיל שהוא מכפר על לשון הרע". מפורש בדברי הספרי זוטא שמעילו של אהרן כן כיפר! ויש ליישב שלבישת המעיל הספיקה לכפר על אהרן אך לא הספיקה כדי לכפר על מרים

סיכום

נאמרו חמישה תירווצים על השאלה מדוע לא הוכיחה הגמרא שנגעים באים על לה"ר מעונשה של מרים, וחמישה תירווצים על השאלה מדוע למסקנת הגמרא נענשה מרים בצרעת אע"פ שלא נתקוטטו על ידה.

א. על השאלה מדוע לא הוכיחה הגמרא ממרים נאמר:

1. ממרים אין ראייה מוחלטת שכן המרגלים לא נענשו בצרעת (ר' אלחנן).
2. ממרים אין ראייה מוחלטת שכן אפשר שנענשה דווקא בגלל שדיברה במשה רבנו (ה"שאלת שלום").

3. ממרים אין ראייה מוחלטת שכן אפשר שנענשה דווקא בגלל מעלתה.

4. הגמרא רצתה ללמד שחומרת העונש מגיעה עד כדי מצורע מוחלט ואילו מרים היתה "רק" מצורע מוסגר (אחרונים רבים).

5. למסקנת הגמרא אין נגעים באים בדרך כלל אלא באהנו מעשיו ואילו אצל מרים לא אהנו מעשיה ואם כן המקרה שלה אינו מהווה הוכחה לנדון (הנצי"ב).

ב. על השאלה מדוע נענשה מרים אע"פ שלא נתקוטטו על ידה נאמר:

1. מרים נענשה בגלל שדיברה על משה רבנו ולה"ר כזה חמור יותר ("שמירת הלשון").

2. מרים נענשה בגלל מעלתה והקב"ה מדקדק עם צדיקו כחוט השערה.

3. כיון שאהרן קיבל דבריה ודיבר גם הוא במשה נחשבים דבריה אהנו מעשיו ("חפץ חיים").

4. מרים נענשה בגלל שגם בלא אהנו מעשיו יש באופן עקרוני עונש צרעת אלא שבדרך כלל המעיל מספיק לכפר וכאן למעלתה או למעלת משה רבנו לא המתין לה ד' אלא הענישה מיד (הנצי"ב).

5. מרים נענשה בגלל שגם בלא אהנו מעשיו יש באופן עקרוני עונש צרעת אלא שבדרך כלל המעיל מכפר, אבל כאן שאהרן היה שותף לחטא לא היה כח במעילו לכפר לפי שאין קטגור נעשה סגור (אחי, הרב יגאל).

יש לציין שכל אחד מהתירווצים על השאלה הראשונה יכול להתאים לכל אחד מהתירווצים על השאלה השנייה, מלבד תירוץ מס' 5 על השאלה הראשונה שחולק על תירוץ מס' 3 על השאלה השנייה.

סיום

כתב הרמב"ן: 50

"במעשה מרים נצטוינו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות. ואע"פ שהיה ראוי גם להסתירו

שלא לדבר בגנותן של צדיקים, אבל ציוה הכתוב להודיעו ולגלותו, כדי שתהא אזהרת לשון הרע שומה בפיהם תמיד, מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד, כמו שאמרו 'זהכל באבק לשון הרע'⁵¹.

זכירה זו "היא מצות עשה ממש"⁵² ועל ידי שנזכור את שנעשה למרים ניצל בעזרת ד' מלשון הרע.⁵³

51. בבא בתרא דף קסח ע"א

52. רמב"ן דברים כד, ט והוספות לספר המצוות מ"ע ז ועיי"ש ב"מגלת אסתר" שהסכים לרמב"ן וכן כתבו רבנו בחיי בפירושו לדברים כד, ט ובספר "כד הקמח" ערך "לשון הרע" בתחילתו והסמ"ק בסוף מצוה קכד והרשב"ץ ב"זהר הרקיע" מצות עשה לד אות כו באזהרות רבי שלמה בן גבירול ועין מהדורת הרב דוד אברהם, ירושלים תשמ"ז] וספר "חרדים" פ"ט סעיף מה ופי"ב סעיף כד ודר"ש סיריליאו בבאורו לירושלמי פאה פ"א ה"א ד"ה "אזהרה ללשה"ר והמגן אברהם או"ח סימן ס סק"ב בשם "כוונות וכתבים" לאר"י הקדוש ועיין ב"חפץ חיים" בפתיחה עשין א' וב"מנחת חינוך" בסופו במצוות שמנה הרמב"ן מצות עשה ז וב"שבילי חיים" (הנ"ל בהערה 44) על ה"חפץ חיים" שם וב"שמירת הלשון" שער התבונה פי"ב, וב"זכור למרים" בהקדמה, בפתיחה, בפ"א ובפכ"ז. וע"ע ב"מגן אברהם" או"ח סימן ס' סק"ב שדן מדוע לא תקנו קריאה מיוחדת בתורה לזכירה זו כשם שיש לזכירת עמלק

53. "שמירת הלשון" שער התבונה שם